

De oorlog een noodzakelijk kwaad? Schetsen – J.J. Cremer

Handschrift: De oorlog een noodzakelijk kwaad? : Schetsen uit en tegen den oorlog. Gedateerd: 18 december 1870. Gedeeltelijke autograaf. Fol. 2-26: oorspronkelijke handschrift. Fol. 27-68: afschrift door een andere hand, met correcties door de auteur; Het oorspronkelijke handschrift is ongedateerd. Het afschrift en de 1^e druk is door de auteur gedateerd 18 december 1870.

1e druk als feuilleton in: Nieuws van de dag, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17 en 18 januari 1871

2e druk als feuilleton in: De kolonist : dagblad toegewyd aan de belangen van Suriname, 12, 13, 16, 19, 23, 26 februari, 2, 5 en 9 maart 1871

3e druk: Leiden: Van den Heuvell en van Santen, 1871. 73 p. 19 cm.

4e druk in: Romantische werken: vertellingen en schetsen, deel 13. Amsterdam: D. Noothoven Van Goor, 1881. p. 131-157.

5e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff, ca. 1887. 6e druk. p. 321-345. In het hoofdstuk Gelegenheidsstukken opgenomen na de roman. Vijftig-cents-editie, no. 22.

6e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff, ca. 1890. 7e druk. p. 321-345. In het hoofdstuk Gelegenheidsstukken opgenomen na de roman. Bibliotheek van Nederlandsche schrijvers.

7e druk: Rotterdam: D. Brouwer, 1909.

8e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff's uitg.-mij., 1917. 7e druk. Romantische werken, blauwe serie.

9e druk in: Bibliotheek van Nederlandsche schrijvers. Leiden: A.W. Sijthoff's uitg.-mij., c.a. 1920. 8e druk.

10e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Z.pl., z. uitg., 2013. 500 p. paperback 9783849539993. Print on demand.

10e druk: De lelie van 's-Gravenhage. Z.pl., Hardpress, 2016. Kindle edition. Epub. 606 p. Asin: B018PJW83E.

11e druk: De lelie van 's-Gravenhage en andere verhalen. Z.pl., Project Gutenberg, 2020. p. 321-345. Ebook 1230004329213. Digitale herdruk van de 7e druk.

Algemeen dagblad van Nederland, 9 september 1870:

„Is de oorlog een noodzakelijk kwaad?” Vaak, zeer vaak is die vraag, meestal in bevestigenden zin, beantwoord. Zij, die 't geloof uitspreken aan een betere toekomst, aan de zedelijke en verstandelijke ontwikkeling van het menschelijk geslacht, als een slagboom tegen het woeden der hartstochten, werden langen tijd als droomers, als ijdele utopisten gebrandmerkt. En toch, in weerwil der herhaalde oorlogen, die gedurende twintig jaren de wereld hebben geteisterd; in weerwil van de gruwelen, die twee machtige broedervolken op dit oogenblik op nieuw teisteren, hebben die „utopisten” niet opgehouden, hun „vrededroom” voor te stellen als iets, dat waarlijk kans tot welslagen oplevert. Ook wij staan die meening voor; ook wij hebben herhaaldelijk het gevoelen uitgesproken, dat de oorlog *geen noodzakelijk kwaad* is; dat de toekomst wel degelijk een beeld van ongestoorde kalmte, vrede en maatschappelijken vooruitgang zou opleveren. Daartoe blijven ons vier voorwaarden te vervullen. In de eerste plaats moet uit de verschillende constitutiën de bepaling worden geschrapt, dat het uitvoerend gezag het recht bezit om oorlog te verklaren. Eene tweede voorwaarde is de afschaffing der diplomatie; de 3de die der staande legers; en 4o. het vormen van een Europeeschen sta-

Nieuws van den dag, 21 december 1870:

In 't begin van Januari zal in het Feuilleton een aanvang worden gemaakt met de geregelde opname der indrukken over den oorlog, van onzen talentvollen Novellist, den Heer J. J. CREMER.

De Directie.

Opregte Haarlemsche courant, 28 december 1870:

de Postadministratie en den Boekhandelaar zijner woonplaats.
In den loop van Januari zal in 't Feuilleton van *Het Nieuws* worden opgenomen de indrukken over den Oorlog, van onzen talentvollen novellist, den Heer J. J. CREMER.

DE UITGEVERS.

Het volksblad, jrg. 16, 5 januari 1871. p. 56:

J. J. Cremer, *de oorlog een noodzakelijk kwaad?*
Leiden 1871.

De oorlog doet duizende huisgezinnen lijden. Cremer weet in zijn schetsen op aandoenlijke wijze medelijden te wekken. Deze schetsen verdienen door duizenden gelezen te worden. En wanneer dat medelijden gewekt is, — wanneer de tranen uit de oogen hebben geyloeid bij zoo veel ellende en barbaarschheid, — dan het boek toegedaan, — dan over wat anders gesproken, — de schouders opgehaald: wat kunnen wij er aan doen?

Neen, dat niet. Waar waarachtig medelijden gewekt is, daar kan ieder iets bijdragen, om de publieke opinie, op de vraag: is de oorlog een noodzakelijk kwaad? het antwoord te doen geven. De oorlog is geen noodzakelijk kwaad; de oorlog moet worden vermeden; de oorlog zal worden vermeden, wanneer slechts alle vrede vrienden zich vereenigen, om den vrede te doen heerschen.

Men zegt, de publieke opinie is de koningin der wereld.

Men vergeete het niet, dat ieder die opinie kan verbeteren, en door zijn zwijgen een verkeerde opinie kan doen veld winnen.

Nieuws van de dag, 10 januari 1871:

FEUILLETON.

De Oorlog een noodzakelijk kwaad?

SCHETSEN DOOR J. J. CREMER.

I.

Yt al laat in den avond, doch binnen de kleine lachdauwverwaaier, schijnt achter 't zwarte dennenhuis, daar 't andt nog een lichtje.

Moeder slaapt, ja, kint maar. Als vader haar nu rouwt, hij gezand had, nog een nachter afendag kude, dan nu kleine Karl, de lach wel uitloot, en gaaw in de buidre kruipen. Ja zeker, en keel stil rijn; en zorgen dat lioeschen en Eise niet graker werden; ja, en als hij zelf schreien merst, dan nu hij de handje maar vast voor den mond houd, want Koning Wilhelm zal vader toch wel gaaw wecom sturen, siowaar? Koning Wilhelm was immer soe keel braaf, en ken ook niet weten dat moeder nu ject een riek wat, nee!

Finistrad heeft kat eenjarige jouga te tot rijn vader opende gesproken, en de vader — die stekke neg, tot lang na zoudendegang, den sikkel dreet

door het rijn grann, maar ach! onder het werk te konnen volenden — hij drukt de vorechte hand op het hoofdje van rijn kint, en dan..... Maar neen, spoken kan hij niet.

«Ea als vaderje dus weer 't liois komt, dan zal hij voor Karl sek een moove klappie van vlietend snijen; is 't niet vader?» vleit het jouga ke op nog soet r teos.

«God, wat lange stond! Berend heeft de vader het kint ome g; drukt rijn lippen op dat liet en rouit gezichteje, en segt dan hij a, onhoorbaar:

«Zoe! was-n Karl, had soet en»..... Maar, verder has hij niet; dikke tranen broken met geweld naar buiten.

Wees krachtig Walter! Ja, krachtig! — Zee! Nog een saen op Eise voorkoed. Na tilt hij het kint in de bedden over de slapende moeder heen. Dier, op vaders plaats nu het jouga elaget voortaan. — Karl flinter seg dat hij aan onsen lieven Heerje zal tragen of vader or Lendag segt wezra, wat dus rijn hij Eise uit de schel, en sal dus een keel oel lachioes voor 't soet vaderje plukkes.

«Goed mijn jouga, goed! Maar stil nu dat moeder vint wakker word!»

Ach, nu zal hij dus aan die lieve rieke vrouw den roe tau afscheid moeten geven.... Neen, oert is de beddes ginde de beide kleine meisjes nachjes vaarwel gekust!

Zie, daar liggen ze de blonde koraalhoenen — raede koesen, blauwe oogen. — Maar die sozjes rijn nu geloten, ze zien hem niet aan.

Weet hij wel wat hij doet, nu hij zo zachtsje, heert voor heert, op die rade lippen en walsche armijes soen; nu hij lievesacht eerstevond haanje vastklemt en het drukt aan rijn lippen; nu hij Eise — Kleine wouwater, ruter van vaders Rols — de sloisgewoelde hoemjes nog een toedekt? Ach neen, hij weet niet, wat hij doet, nu hij rijn kraake vrouw — om haar een dooelend afscheid te begaren, schier onvel naar nach' een ren op des bleeten wang drukt. — Grootte God welk een andre soen dan dien, hij haer ga!... ha, op die heerlijken middag, nu zaven jaar geloten.... k l — Voor de leuten valt hij op de knieën weer. Zijn haande lijken een wile groeven; rijn lippen bewegen sich kramachtig. — Moed, Walter, moed! — Voert nu. — Ja, voort!

Zoe, het licht is al uitgeblaze. — Voort!

Nacht vader! Zoulag seker weerkomen vader!»

Klinkt het nog once dus maniere rijn.

En moeder Bertha... Wat! wie... wat is er?

Ronklaps gane haar maste oegleden open; se tast met de hand voor sich uit.

«Walter! Walter!» roept se. — Hoe! rade door niet zachtsje sluiten? — «Walter!» klinkt het nog once met angste kracht terwyl se overmoed rlygt. «Walter! O gesechte God, waar is hij? Walter, Walter!»

«Stil Moek, niet schreien! Karl sal aan Wilhelm gaan seggen dat Moek soe niet droef is, en dan brengt se vader weer mee, en...»

Maar de zwakke vrouw verstaat hem niet. Wil haar even, haar liois, haar helper, ha trouwe, navolgen; se sal hem terug brengen, moet hem hier houden, tot morgen, ach, ja, tot morgen althans.

Doch, haar krachten... haar duzelend hoofd, en, losbarstead in 't vreselst geklag:

«Weg, weg! O groote God mijn Walter! weg!»

Ach arme, j ! Uw Walter ging heen, en... alty

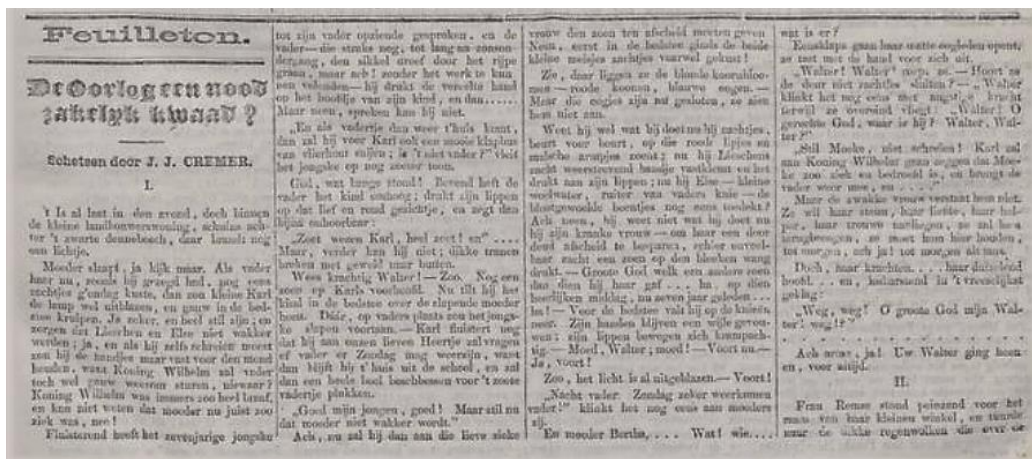
II.

Van Romee stond geitend voor het raam u haar kleine winkel, en tuorde naar de dik regesmolten die swer de snalle straat naar h marktplein jagen.

Ja, wat een mensich riek wel eens tot een ong luk roket, soe denkt ze, dat blykt hem soms lat ten zagen te rijn.

Heeft se niet dikwijls geklaagd dat haar een Eise nog soe jong en soe wild was, die ge Fiel te jong en te wild althans om haar in de kleine winkelzaak met den soodien ernst van des te rijn. Maar nu, God lof! met dies vreselijc skrien, terwyl alle Landoekender geved, me

De kolonist. Dagblad toegewijd aan de belangen van Suriname, 12 januari 1871:

Nieuws van de dag, 20 januari 1871:

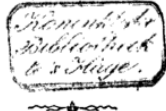
DE OORLOG

EEN NOODZAKELIJK KWAAD?

SCHETSEN

DOOR

J. J. CREMER

LEIDEN
VAN DEN HEUVEL & VAN SANTEN
1871

Vox studiosorum, 1870-1871:

„Een Feestdag” hebben we met gencegen gelezen. De voorstelling is vrij wat minder opgeschreefd dat die, waarop ons Cremer onlangs in zijne brochure: „De Oorlog een noodzakelijk kwaad?” heeft onthaald. Toch moeten wij den Schr. opmerkzaam maken, dat de zin voorkomende op pag. 141 en die aldus luidt: „zij is bezig met een knaapje van nauwelijks twee dagen met de weinige dekens, die zij nog bezit, warm te houden” niet op schoonheid bogen kan.

En hiermede is onze taak geëindigd. We hebben al de prozastukken, die in het Mengelwerk voorkomen, de revue laten passeeren en we betreuren het, dat ons oordeel over de meerderheid dier produkten niet even gunstig is geweest. We besluiten met den wensch, dat de schrijvers wier proeven nu naar wensch geslaagd zijn, tijd en lust mogen hebben een volgenden almanak met hunne bijdragen te verrijken en zij, wier pennevruchten den toets niet hebben kunnen doorstaan door dit mijn geschrift niet

Het vaderland, 9 februari 1871:

Heden alom voorhanden:
J. J. CREMER.

DE OORLOG

EEN

NOODZAKELIJK KWAAD?

en bij de Uitgevers VAN DEN HEUVELL & VAN SANTEN te LEIDEN.

Prijs 50 cents. (440)

Het vaderland, 11 februari 1871:

NIEUWE UITGAVEN.

„De oorlog een noodzakelijk kwaad?” is de vraag, die de heer Cremer zich ter beantwoording voorstelt in het nette boekje, bij de firma Van den Heuvel en Van Santen (te Leiden) uitgegeven.

In de warme taal, die ieder weet dat hem zoo eigen is, geeft de begaafde schrijver een drietal korte grepen in de gruwelen van den oorlog: het vertrek van een Pruisisch landweerman, het vrijwillig dienstnemen van een zeventienjarig zoon eener weduwe en het samenvallen van een zilveren bruiloft in eene zeer gelukkige Fransche familie met het bezoek van het zegevierend Duitsch leger aan het dorp, waar zij gevestigd is. Dat in die drie tafereelen het noodlottig verscheuren van alle liefdebanden en de moord- en brandtooneelen met felle kleuren geschilderd worden laat zich gevoelen.

Ja, de beschouwingen, die de schrijver vastknoopt aan die losse schetsen, oude bekenden en duizende keeren herhaald als ze zijn, ontvangen een glans van nieuwhoud van den keurigen vorm. Een werkje van den heer Cremer aanbevelen in den gewonen zin zal wel onnoodig zijn. Een auteur, die zoo hoog staat aangeschreven bij het Nederlandsch publiek, vindt van zelf zijn lezers.

Dat dit werkje er velen hebben zal, daarvan zijn we evenzeer overtuigd als van den goeden indruk, dien de lezing op hen maken zal.

Is de oorlog een noodzakelijk kwaad? Neen, hij is een volstrekt onnoodig kwaad; de noodzakelijkheid van den oorlog is een der menscheid en God onteerende leugen, — zietdaar de stelling door den heer J. J. **Cremer** ontwikkeld in zijne thans in een net bundeltje vereenigde en bij de firma van den Heuvel en van Santen, te Leiden, uitgegeven schetsen. Met meesterlijke hand heeft de schrijver daarmee een greep gedaan uit de tooneelen van jammer en schrik, door den thans tot tijdelijke rust gekomen krijg aangerigt. Als men 't niet reeds van vroeger wist, dan zou men uit dit boekje den auteur leeren waarden als een uitstekend schilder en een gevoelvol novellen-dichter in één persoon vereenigd. In de eerste hoedanigheid tot het realistische overhellende en daardoor dikwijls diep ingrijpende in het hart zijns lezers, verplaatst de tweede hem wel eens in het rijk der

idealen en illusien.

Voegen wij dan ook gaarne onze jammerklagen over het gestichte kwaad bij de zijne, in zijne hoop dat eenmaal, al is het dan ook eerst over vele eeuwen, de eeuwigdurende vrede de aarde tot een paradijs zal maken, durven wij niet deelen. En doch zullen wij bedenkingen gaan opperen tegen een geschrift als wij hier voor ons hebben? Wij laten het liever na en onzen lezers alleen aanradende zich het genoegen der lezing er van niet te onzeggen, besluiten wij onze aankondiging met onze overtuiging uit te spreken, dat de schetsen er veel toe kunnen bijdragen om aan de waarheid, dat de oorlog een groot, een menschontearend kwaad is, bij velen van hen die er nog niet van doordrongen zijn, ingang te verschaffen. Het boekje kan dus ook nuttig zijn tot vermindering van het kwaad, al wordt het ideaal van het geheel weg te nemen er niet door bereikt, zooals de dichtsterlijke auteur er zich welligt van heeft voorgesteld.

Arnhemsche courant, 15 februari 1871:

Met het talent, **Cremer** bij uitnemendheid eigen, om gebeurtenissen aanschouwelijk voor te stellen en de details, hetzij liefelijk of vreeselijk, in hunne volle kracht te doen uitkomen, is ook zijne laatste novelle geschreven. *De oorlog een noodzakelijk kwaad* bevat treffende schetsen van de gruwelen van den krijg, en zoo het in onze dagen nog noodig ware, een afschrik van den oorlog in te boezemen, dit boekje zou evenveel nut stichten als het thans bewondering wekt voor des schrijvers talent. Het werkje is uitgegeven bij de firma van den Heuvel en van Santen te Leiden.

Goessche courant, 17 februari 1871:

Met het talent, *Cremer* bij uitnemendheid eigen, om gebeurtenissen aanschouwelijk voor te stellen en de details, hetzij liefelijk of vreeselijk, in hunne volle kracht te doen uitkomen, is ook zijne laatste novelle geschreven. *De oorlog een noodzakelijk kwaad* bevat treffende schetsen van de gruwelen van den krijg, en zoo het in onze dagen nog noodig ware, een afschrik van den oorlog in te boezemen, dit boekje zou evenveel nut stichten als het thans bewondering wekt voor des schrijvers talent. Het werkje is uitgegeven bij de firma van den Heuvel en van Santen te Leiden.

De locomotief, 8 april 1871:

Dit denkbeeld is o. a. uiteengezet in eene brochure van den heer Sanches, een van de weinige werkjes van algemeen belang, welke dezer dagen het licht hebben gezien. Een ander, van geheel verschillenden aard, maar dat zeker wel de meeste lezers zal trekken, al kan het geenszins aanspraak maken op den naam van een nuttig boek, is dat van **Cremer**. De oorlog een noodzakelijk kwaad, waarin de gevierde novellist eenige schetsen geeft van voorvallen < t den Fransch — Duitschen krijg. Zij zijn met het eigenaardig talent van **Cremer** geschreven maar de Duitsche en Fransche dagbladen zijn wel zoo rijk en interessant voor hem, die niet uitsluitend aan den vorm blijven hangen. Als het boekje geschreven is om een afschrik in te boezemen van den krijg, dan is het volkomen overtoollig. Die oorlog gaf aan professor Vreede aanleiding tot zijne studie „la reconstruction de l'empire d'Allemagne et la liberté de l'Europe,” waarin op iutnemende wijze wordt uiteengezet en met historische beschouwingen gestaafd, wat Europa te verwachten heeft van de herstelling van een Duitsch keizerrijk. Men zou er nu en dan den hoogleeraar Vreede, den grooten vijand van Frankrijk en de Napoleons niet in

DE OORLOG EEN NOODZAKELIJK KWAAD? Schetsen door J.J. Cremer. Leiden van den Heuvell & van Santen 1871 in kl. 8vo. 73 bl. Prijs

In: Vaderlandsche letteroefeningen. Jaargang 1871. P. 573-574.

DE OORLOG EEN NOODZAKELIJK KWAAD? Schetsen

door J. J. Cremer Leiden van den Heuvell & van Santen
1871 in kl. 8vo. 73 bl. Prijs f

Drie gelegenheidsschriften, slechts met een paar woorden aan te kondigen nu zij dit buiten onze schuld reeds een *hors de s'aison* geworden is. Stof zou anders het »Roode Kruis” alleen tot eene uitvoerige studie leveren, al bepaalden we ons enkel bij de zaak. zonder van het boek zelf een woord te zeggen, vooral indien er ook het »witte” en het »blauwe” kruis bij besproken werden.

Niets zij afgedongen op den lof, door de periodieke pers aan Naundorff's geschrift gegeven, maar verzwegen toch ook niet dat het eene zeer akelige lectuur is. Dat brengt het onderwerp

mede, maar daardoor komt ook, tegenover zooveel akeligs, ja afgrijselijks, de menschlievendheid, die voor zooveel afzichtigs niet terugdeinsde, heerlijk uit.

De ons onbekende »Baas” geeft juist geen »tafereelen,” maar eenvoudig een kort verslag van de aanleiding tot en den loop van den oorlog tot aan den val van Sedan en van Napoleon. 't Is voor een beknopt overzicht niet kwalijk geschreven, maar was wegens onvolledigheid reeds verouderd toen het verscheen.

Vruchteloos zou men in Cremers boekje eene beantwoording zoeken der vraag die den titel uitmaakt. 't Zijn wat »van Berlijn naar Parijs” zich noemt: schetsen en tafereelen, in den levendigen trant van den gunstig bekenden Betuwschen novellist. Plaatsruimte verbiedt ons in bijzonderheden te treden; alleen zeggen wij nog even, dat de Fransche wansmaak om geen leestekens (het vraagteken staat er echter) op den titel te zetten, er bij ons niet in wil.

Oprechte Haarlemsche courant, 23 maart 1871:

* * Uitgave van **VAN DEN HEUVELL & VAN SANTEN**, te Leiden, en in elken Boekhandel voor **50 Cents** verkrijgbaar:
J. J. CREMER
DE OORLOG
EEN
NOODZAKELIJK
KWAAD?
Het *Volkblad* zegt van dit zoo boeiend geschreven werkje: **Cremer weet in zijn schetsen op aan- doenlijke wijze medelijden te wekken. Deze schetsen verdienen door duizenden gelezen te worden.**

De locomotief, 8 april 1871:

Dit denkbeeld is o. a. uiteengezet in eene brochure van den heer Sanches, een van de weinige werkjes van algemeen belang, welke dezer dagen het licht hebben gezien. Een ander, van geheel verschillenden aard, maar dat zeker wel de meeste lezers zal trekken, al kan het geenszins aanspraak maken op den naam van een nuttig boek, is dat van Cremer: " **De oorlog een noodzakelijk kwaad**, waarin de gevierde novellist eenige schetsen geeft van voorvallen uit den Fransch — Duitschen krijg. Zij zijn met het eigenaardig talent van Cremer geschreven maar de Duitsche en Fransche dagbladen zijn wel zoo rijk en interessant voor hem, die niet uitsluitend aan den vorm blijven hangen. Als het boekje geschreven is om een afschrik in te boezemen van den krijg, dan is het volkomen overtreffend. Die oorlog gaf aan professor Vreede aanleiding tot zijne studie „la reconstruction de l'empire d'Allemagne et la liberté de l'Europe," waarin op intnemende wijze wordt uiteengezet en met historische beschouwingen gestaafd, wat Europa te verwachten heeft van de herstelling van een Duitsch keizerrijk. Men zou er nu en dan den hoogleeraar Vreede, den grooten vijand van Frankrijk en de Napoleons niet in herkennen. Nood leert bidden, en ook de heer Vreede bekomt van zijn vrees voor Frankrijk, nu hij ziet, hoe het gevaar juist van de tegenovergestelde zijde begint te dreigen. Ten slotte; ben ik begonnen met te zeggen, dat het gevaar voor een watersnood is afgewend, ook aan een ander gevaar zijn wij ontkomen, of liever onze officieren, die bedreigd werden met een besluit om, ook buiten diensttijd

Nieuwsblad voor de boekhandel, 19 mei 1871:

Heuvell & van Santen (van), J. J. CREMER, **de oorlog een noodzakelijk kwaad**. Spektator 15.
Heuvelink (J.), G. UMBGROVE. Neerland's roeping. Militaire

De gids, 1871:

J. J. Cremer. *De oorlog een noodzakelijk kwaad?*
 Leiden, firma v. d. Heuvel en v. Santen.

Men heeft wel eens beweerd, dat *de oorlog een noodzakelijk kwaad* is. Tijdens den jongsten gruwelijken krijg bij vernieuwing verkondigd, heeft deze stelling nu als voorheen hier toejuicing en daar bestrijding ontmoet. Sommigen zelfs hebben haar met gloeiende verontwaardiging afgewezen, en onder hen behoort onze terecht gevierde Cremer. Zijns inziens is zij een verderfelijke leugen, ter wier bestrijding hij zich genoopt gevoelt in geschrifte op te treden. Ziedaar de wordingsgeschiedenis van het boekje, welks titel ik boven afschreef. Drie schetsen en een betrekkelijk uitvoerig ingevlochten betoog maken den inhoud daarvan uit. De eersten dienen tot kenschetsing van de jammeren en de gruwelen, die aan den krijg zijn verbonden; het laatste is rechtstreeks tegen de gehate stelling gericht.

Het geschrift vervalt daardoor in twee deelen, die ik elk afzonderlijk wensch te bespreken.

De schetsen zijn met Cremer's eigenhandig talent geteekend. Gij
 380 BIBLIOGRAPHISCH ALBUM.

leeft mede met de personen, die hij ten tooneele voert; bij de geschilderde toestanden zijt gij een toeschouwer. Uw hart deelt in het lijden, waarvan hij U getuige doet wezen. Cremer dwingt U daartoe, hoe vluchtig de omtrekken ook zijn, waarmede twee zijner tafereelen werden afgeteekend. Wie na de kennismaking geen afschuw van den oorlog heeft, moet geen hart bezitten, of alle gevoel hebben uitgeschud. In zooverre dit het doel des schrijvers mag heeten, is het zeker bereikt. Wat hij in gloeiende verontwaardiging en met warme bezieling ons voor de oogen bracht, moet wel getroffen hebben. Iets van zijn gegronde afschuw, iets van zijn edelen haat is zeker op zijne lezers overgegaan. Had ik eene aanmerking, het zou deze zijn, dat de laatste schets, die ook de meest uitvoerige is, walging veroorzaakt. Cremer zelf erkent dit, waarom het moeilijk is, hem een grief daarvan te maken. Hij heeft het waarschijnlijk gewild. Ik wensch hem echter in bedenking te geven, of hij recht daaraan deed. Zoo licht zal door zulk eene min of meer walgelijke schildering het vermoeden van overdrijving ontstaan.

Is het niet beter dat te vermijden? Hoe eenvoudiger de waarheid wordt voorgesteld, des te meer ingang zal zij vinden. De waarheid heeft juist dit eigenaardige, dat zij nooit overdreven is, beweerde Victor Hugo eens zeer te recht, al behartigde hij dien wenk zelf niet altoos. Als zijne Fantine in "de Ellendigen" ons walgt, heeft zij tevens ons medelijden verbeurd. Moge de herinnering daaraan voor anderen een les of ten minste eene waarschuwing zijn.

Doch dit slechts ter loops. Ik geef het meer als op-, dan als aanmerking. Ernstiger grief bestaat bij mij tegen het tweede deel van Cremer's geschrift, waar hij zijne rol van novellist verlaat, om als godgeleerde of wijsgeer op te treden. Ik wil volstrekt niet als pleitbezorger der gewraakte stelling mij voordoen; maar ik meen toch, dat zij grondiger en ernstiger wederlegging verdiende, dan haar hier te beurt viel. De uitdrukking moge hard klinken, toch zij het in alle bescheidenheid gezegd, dat enkele groote woorden, treffende exclamatiën en holle frasen hier de plaats van argumenten vervullen. Zij, die de bedoelde stelling opwierpen, werden daarin niet door een oppervlakkig oordeel of een vluchtigen indruk geleid. Slechts door degelijke bestrijding kan haar kracht worden gebroken. Ook staat zij niet op zich zelve, en kan dus onmogelijk in enkele vluchtige bladzijden besproken worden.

Dat het betoog van Cremer oppervlakkig eenigen indruk maakt, is mogelijk, maar bij dieper nadenken stellig en zeker niet.

Ik wil verder gaan en beweren, dat de Hr. Cremer juist door dit min gelukkig betoog de kracht van zijn geschrift verzwakt heeft. De schetsen waren welsprekend en overtuigend; het geheel maakt een minder gunstigen indruk. Men gevoelt zich ten slotte niet zoo voldaan als aanvankelijk het geval was. De tweeslachtigheid van het boek geeft er iets mats aan. Het is alsof de schrijver geen vertrouwen had op den indruk zijner schetsen, en er daarom de toepassing bijvoegde. Dit gebrek aan zelfvertrouwen deelt zich als onwillekeurig mede aan de lezers, zij het bij sommigen onbewust. De indruk, dien de kunstenaar op 't publiek wil maken, wordt niet afzonderlijk beschreven.

Vraagt men, wat de oorzaak is der hier geteekende fout, dan meen ik de verklaring daarvan ten deele hierin te moeten zoeken, dat Cremer ditmaal in de hitte der verontwaardiging naar de pen

een roman te schrijven; maar dit meen ik, dat het overschatting van kracht is, als hij in stede van novellist te blijven, als verkondiger of bestrijder van het een of ander afgetrokken stelsel wil optreden. Niemand gaat ongestraft buiten zijn terrein, zelfs niet een zoo verdienstelijk en talentvol man als Cremer. Het is geen onzer tot on-eer, dat wij niet alles vermogen.

Als novellist heeft deze schrijver onschatbaar veel voor ons volk gedaan. Hij heeft op zijne wijze en in zijnen vorm gepredikt met zooveel vrucht en zegen als talloos vele gevierde leeraars van godsdienst en zedelijkheid nauwelijks te gader kunnen aanwijzen. Van *zijn* kansel heeft hij tot duizenden gesproken en vele goede zaden gestrooid. Hij doe dat ook voortaan, maar in zijne taal, in zijnen vorm en naar de mate zijner talenten.

gestroomd. Hij doe dat ook voortaan, maar in zijn taal, in zijn
vorm en naar de mate zijner talenten.

Slechts op die voorwaarde blijft hij onze terecht gevierde Cremer;
alleen dan kan de kracht, die hij uitoefent, van duurzamen invloed zijn.

Zaandam, 20 April '71.

J. H. C. HEIJSE.

Nieuwsblad voor den boekhandel, 2 juli 1875:

66 ex. à 7 5/20.
Cremer (J. J.), *De oorlog een noodzakelijk kwaad?* Zonder
kopyrecht.
1031 ex. à 5 1/2 ct. Gebr. Koster.

Jaarboekje Nederlandsche vredebond, 1881:

"Gij weet" was zijn weder-antwoord en nu plooiden zich om zijn mond wederom die geestige glimlach, dien wij allen van hem gekend hebben, en nu straalde weder een zachter glans uit zijne klare blauwe oogen: "ik zou dit reeds voor u gaarne doen, omdat ik weet hoezeer gij mijne letterkundige vruchten, en ook mijne Emma Berthold waardeerde, dat niet algemeen naar verdienste gewaardeerd is geworden, maar ik kan niet"

"Gij kunt niet", viel ik in de rede.

"Ik kan *niets*, heusch *niets* meer over den oorlog zeggen. Het is mogelijk, dat de geleerden zeer diepzinnige betoogen over den oorlog kunnen houden, dat zij gronden weten bij te brengen om het *recht van den oorlog* te bepleiten, maar ik, . . . ik kan niets meer zeggen, dan ik gezegd heb. Ik heb over den oorlog *uitgepraat*."

"Ik begrijp, wat ge zeggen wilt" hervatte ik. "Uw gemoed, vervuld van afgrijzen wegens den schandelijken oorlog van 1870, heeft zich toen reeds in een krachtig geschrift lucht gegeven"

"Dit is zoo. Lees, waarde heer, bladz. 45—64 van mijne schets: *De oorlog een noodzakelijk kwaad?*" Wat ik over den oorlog kan zeggen, heb ik daar in weinge woorden gezegd, en ik heb er mij op toegelegd zoo kort mogelijk te zijn. Ik heb al mijn kruit tegen den oorlog in *één* granaat samengebracht en ander kruit heb ik niet. Wanneer men alles gezegd heeft wat er over eene zaak te zeggen valt, verzwakt men hetgeen men vroeger heeft aangevoerd, door er telkens op terug te komen. Dus over den oorlog, hoe vreeslijk hij is, schrijf ik niet meer. Met den besten wil, en hoeveel belang ik ook stel in de Vrede-zaak (*het Vrede-jaarboekje* lees ik met genoegen), kan ik u niet helpen. Polemi-seeren is mijne natuur niet. Lees bladz. 45—64!"

"Gij vergist u, gij wilt zeggen *herlees* ze, want ik heb ze gelezen, zoodra zij het licht zagen. De indruk is mij bijgebleven. Maar zoudt gij mij dan willen vergunnen, die bladzijden, die gij dáár aanhaalt, in het *Jaarboekje van het Vredesbond* over te drukken?"

"Waar zijn zij meer op hunne plaats dan juist dáár? Ik schenk u daartoe de volle vrijheid, en mijn uitgever zal er wel niets tegen hebben, dat nog eens de aandacht op dit geschrift gevestigd worde. Ik zal het zelfs met genoegen zien, indien mijne gedachte zich voortplante!"

En CREMER fronste zijne wenkbrauwen, en sprak op nieuw over het woeden van den menschelijken hartstocht. "Als men de zelfzucht uit het gemoed bande", vroeg hij "zou oorlog *mogelijk* kunnen zijn?"

De vriend van oud en jong, 5 september 1888:

Daar ik nooit onverschillig was omtrent datgene wat op letterkundig gebied in ons vaderland voorviel, trokken dan ook voor eenige jaren de pennevruchten van zekeren schrijver mijne aandacht, die, naar de openbare meening, zich zeer verdienstelijk maakte door zijne populaire geschriften. Het eerste was getiteld: het paunwenveerke, waarin de trotschheid bij rijken en armen werd afgeschilderd. Ik las dit boekje niet, doch dezer dagen kwam mij toevallig een ander gewrocht van dien schrijver in de hand, namelijk: de oorlog een noodzakelijk kwaad. Ik las eenige bladzijden, doorbladerde het en wierp het eindelijk met walging en verachting van mij; ik zeide bij mijzelven: „Wel Heere! wat zijn wij diep gezonken; wat is de natie verbasterd van de vroomheid onzer vaderen; waar moet het heen, als goddeloosheid eene kroon ontvangt!”

Uitgezochte, in verschillende talen vertaalde vloeken schenen de studie geweest te zijn van den schrijver, en bedorven ooren en harten roepen luide: „Hosanna!”

Wij zien hiernit, hoe de mensch van nature een godslasteraar, maar ook een godloochenaar is.

Nederlandsch leesboek, 1897:

— 425 —

dan verborg zij haar gelaat, want ontzettend was de aanblik van dat met bloed bezoezelde lijkkleed, 't welk den broedermoord bedekte, den moord van kinderen van een zelfden Vader!

18 December 1873.

(De Oorlog een noodzakelijk kwaad? bij
P. van Santen, te Leiden.)

J. J. CREMER.

Christelijk schoolblad, 4 februari 1910:

Als kweekeling heb ik er eens een opstel over moeten maken, over vaderlandsliefde. Vond ik toen een dwaas ding. „Waar ik het goed heb, is mijn vaderland” zei ik toen hoogwijs. „Hoe kan je nou een paar hectaren zand en klei en veen liefhebben? Vaderlandsliefde was maar inbeelding. Net a's alle liefde eigenlijk. Egoïsme allemaal! Bracht den mensch maar tot dwaze dingen. Tot vechten. Hu! zoo'n oorlog. Ik had juist Cremer's „De oorlog een noodzakelijk kwaad?” gelezen. Gruwde er nog van. Waarom nu toch dat vechten? Dwaasheid! Of je door een Duitscher geregeerd werd of door een Hollander, was toch eigenlijk precies hetzelfde. Je at er geen boterham meer of minder om. We zouden het in den tijd van overgang misschien wel naar vinden.

Christelijk schoolblad, 30 mei 1919:

wat er vandaag geschiedt. Na andere oorlogen hebben we andere boeken gelezen. Bertha von Suttner's „Die Waffen nieder” maakte minder indruk op mij dan Cremer's „De oorlog een noodzakelijk kwaad?” Misschien omdat ik het laatste las, toen ik een jongen was en het eerste, toen ik man was geworden. Nu, onder den indruk, grijpt *Het vuur* u aan, wordt het tot realiteit voor u, maar straks zijt ge als het kind, dat zoo'n beetje denkt van den éenen dag op den anderen. Verschaft u zoo'n roman literair genot, en als ge eens lekker gegeten hebt, zijt ge er weer van af. Van den indruk. Ruikt ge de lijkenlucht niet meer; ziet ge den verdwaasden Mesnil, den laatste der zes broeders niet meer zoeken; hebt ge geen hinder meer van den goot bloed, wel vijftig meter lang, die uit het lichaam van den kleinen Godefroy, wiens middelgedeelte was weggerukt, stroomde door den loopgraaf.

Een boek is een boek en het te lezen beoefent u. Het verhardt u en maakt u ongevoelig, omdat ge het nadert met de gedachte, dat ge een gefingeerde wereld binnentreedt. Ge schaamt u voor de tranen, die u naar de oogen wellen, als ge van Humphrey Dancombe's sterven leest, en ge vraagt u af,

Dr. Willem Doorenbos, 1948:

Practische lieden beweerden, dat oorlog nu eenmaal onvermijdelijk is. J. J. Cremer trok dit in twijfel in zijn brochure „De oorlog een noodzakelijk kwaad?” Ondanks critiek (onze oorlog tegen Spanje veroorzaakte een enorme krachtsontplooiing en daardoor ook economische bloei) valt Doorenbos hem bij en is hij het met hem eens, „dat even als aan de overmacht van verscheurend gedierte, aan hongersnood, aan pestziekten, aan 't verbranden van ketters en heksen, aan religie-haat — zoo ook aan den oorlog een einde moet komen en dat niets onzinniger is dan die theorie van de noodzakelijkheid” ²⁰⁴).

www.jacobcremer.nl

Laatst bijgewerkt: 12 juni 2023.